

<https://doi.org/10.15407/np.73.403>

УДК 94(477.53-25)“1903”:821.161.2 Котляревський І.:725.94-044.235]:329,7-051(477)Грінченко Б.

Юрій Беззуб,

старший викладач,

Київський столичний університет імені Бориса Грінченка

вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, Київ, 04053, Україна

e-mail: y.bezzub@kubg.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8259-4978>

Web of Science Researcher ID: GNM-9515-2022

Scopus Author ID: 57218449833

Ірина Беззуб,

науковий співробітник,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: irabezzub@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3561-5991>

Web of Science Researcher ID: GNP-5437-2022

БОРИС ГРІНЧЕНКО І ВІДКРИТТЯ ПАМ'ЯТНИКА ІВАНУ КОТЛЯРЕВСЬКОМУ В ПОЛТАВІ 1903 Р.

Висвітлено роль Б. Грінченка в подіях, пов'язаних із відкриттям пам'ятника І. Котляревському в Полтаві 30–31 серпня 1903 р. (за старим стилем). На основі комплексного залучення его-документів та матеріалів тодішніх газет і часописів з'ясовано, що він був організатором і активним учасником багатьох заходів «ювілею Котляревського». Показано, що ця подія увійшла в історію як вияв громадянської зрілості української інтелігенції, розділеної кордоном Російської й Австро-Угорської імперій.

Ключові слова: Б. Грінченко, пам'ятник І. Котляревському, свято української інтелігенції, Полтава, 1903 р., український громадсько-політичний рух.

На початку ХХ ст. в середовищі однодумців Б. Грінченко мав репутацію лідера українського громадсько-політичного руху. Пізніше О. Лотоцький назве його «велетнем праці та енергії» на національному полі [1, с. 253], а М. Чернявський – діячем, що «більше

працював, ніж жив, [...] сам своєю силою, своєю волею, своєю енергією, з безоглядною мужністю свого характеру, працював на користь українського народу» [2, с. 35].

Засновник багатьох українських культурних і політичних проєктів на зламі XIX–XX ст., він не міг залишитися осторонь спорудження й урочистого відкриття пам'ятника І. Котляревському в Полтаві, яке відбулося 30–31 серпня 1903 р. Від самого початку ця справа задумувалася українськими діячами як публічна демонстрація життєздатності української нації із самобутньою 100-літньою новітньою літературою. Один із її починателів – М. Лисенко – наполягав, аби «це свято нашої культури стало святом всенародним, святом усієї України», щоб були обов'язково запрошені наші, як він казав, «кrevні брати-галичани» [3, с. 209]. В одному з листів від 1903 р. до Г. Маркевича, чи не найвідданішого в Полтаві прибічника монумента І. Котляревському, М. Лисенко застерігав від перетворення урочистого відкриття на містечкову подію: «Я мислю, що ювілею такому, як наш – імені Ів. Котляревського – треба достойно виступати перед лицем не кажу Росії, – ся звикла до скандалів, – але Слов'янщини, Європи» [4, с. 362]. В іншому листі – від 25.07.1903 р. – попереджав Г. Маркевича, аби Полтавська міська дума (головний виконавець проєкту) разом з урядом не спробувала «утопити наше свято в багнюці» і зробити його «келейно, для себе», оскільки в такому разі «з Галичини ... на келейне свято ні одна душа з них не приїде. Один-єдиний момент самосвідомого відношення до свого патріотичного обов'язку, щоб його висвітлити широко перед людьми, і то бажають вкупі з ворогами замолчать, затоптать, чтобы не повадно было хохлам мечтать в самом деле, что они нечто. [...] Нас і ненавидять, презирають вороги, що ми – чиновні душі на законном, легальном основанні своє продаємо, зубами не вириваємо, не виборюємо. ... Глядіть же, не прогайте Слов'янщини: чехів, сербів, поляків, болгар і інших. Здобудьте адреси їх знаменитих осіб й інституцій. Європу теж. [...] Не слухайте свинячих рил городського самоуправління. Робіть, як розум, честь, гонор потребують на широкий масштаб, бо інакше Європа і Слов'янщина рознесе все» [4, с. 368–369].

Д. Дорошенко називав полтавський ювілей «переломною подією

в діях українського руху в Росії»: «Це відслонення обернулося, несподівано для нас усіх, у величаву національну маніфестацію, зробилося справжнім “святом української інтелігенції”. [...] Мушу широко сказати, що такого підйому духа, такого одушевлення, я не пережив навіть в момент відродження української державности в 1917–1918 роках: дні полтавських свят показали всім, ... що ми – не купка якихсь кольоністів на рідній землі, які живуть відокремленими гуртками, а що ми є – громадянство, що нас є цілі тисячі, що у нас усіх б'ється в грудях одне серце, що всі ми одушевлені однією думкою, однією ідеєю, не вважаючи на всі кордони, якими нас переділили чужі держави. Полтавські дні звістували, що вже настає справжнє національне відродження» [5, с. 33, 35–36, 44–45].

Події, пов'язані з відкриттям пам'ятника І. Котляревському, досі залишаються гостросучасними, позаяк російська історіографія, публіцистика і пропаганда продовжують послуговуватися спекулятивними розмислами на тему, як теза про «імперію-тюрму» узгоджується з дозволом на відкриття пам'ятника засновнику української літератури. Подібні тези активно використовуються для заперечення імперської антиукраїнської політики на початку ХХ ст. [6].

Події навколо спорудження пам'ятника І. Котляревському досить добре зафіксовані у джерелах. Важливими є повідомлення в наддніпрянській та галицько-буковинській періодиці. Окремо виділимо матеріали «Київської старовини», друковані у II відділі журналу «Документи, повідомлення та дописи» протягом 1896–1903 рр., у яких висвітлювалися найрізноманітніші проблеми навколо пам'ятника (зовнішній вигляд і смислове наповнення монумента, місце встановлення, збір пожертв, витрати на спорудження й відкриття, зміст і мова написів тощо). У журналі опубліковано статтю М. Дмитрієва про драматичну історію спорудження пам'ятника, що розтягнулася на 1881–1903 рр. [7, с. 153–167], і спогади С. Єфремова з детальним описом подій під час відкриття монумента 30–31 серпня 1903 р. [8, с. 168–202]. Частина згаданих матеріалів містить важливі відомості про місце в подіях Б. Грінченка.

Однак найбільше інформації про участь Б. Грінченка в «полтавській історії» зафіксували його документи учасників чи сучас-

ників подій – мемуари, епістолярії, щоденники тощо. Більшістю цих джерел послуговувались дослідники (Ю. П'ядик, М. Гуць, І. Коляда, В. Сарапин, І. Сюдюков, О. Данилець, А. Чернов та інші) переважно у розвідках щодо річниць полтавських подій, з принагідними згадками про Б. Грінченка. Проте дотепер епізоди життя Б. Грінченка, пов'язані з вшануванням І. Котляревського, не були предметом окремого дослідницького зацікавлення. Відтак мета нашої розвідки полягає у з'ясуванні ролі Б. Грінченка в реалізації ідеї та власне перебігу справи з відкриттям пам'ятника І. Котляревському на основі комплексного залучення фактичних даних та рефлексій поінформованих осіб.

Б. Грінченко долучився до справ із спорудження пам'ятника І. Котляревському від часів рішення українського свідомого громадянства приурочити його відкриття до 100-літнього ювілею української літератури в 1898 р. М. Лисенко запросив до участі у справі провідних українських діячів. 12.01.1897 р. він написав листа до Б. Грінченка, В. Самійленка, О. Русова, І. Шрага, пропонуючи місце «чи драматичним твором, а чи романом, новелою, оповіданням, віршами, байкою, критично-художньою розправою, вірцевим перекладом з чужої літератури чи науковою працею» у збірнику «На вічну пам'ять Котляревському», аби «появити друком, ... відповідно важності моменту, збірку творів сучасних письменців наших, що працюють на рідній ниві українського слова» [4, с. 281–282].

Листом від 15.10.1899 р. М. Лисенко нагадував Б. Грінченкові своє прохання «надіслати ... який прозовий твір з найостанньої, свіжішої продукції», наголосивши: «бажано було б, щоб і мова твору була вірцева, позаяк у цьому збірникові треба показати, оскільки виросла мова від часу Котляревського. Просимо Вас не відмовити в нашій гарячій просьбі і подарувати свою лепту до загальної скарбниці національної» [4, с. 316]. Справді, два Грінченкових твори – «Вінок» і «Лісовий цар. З Гете» – увійшли до альманаху «На вічну пам'ять Котляревському», виданому в 1904 р., вже після відкриття пам'ятника [9, с. 277, 398–399]. Збірник став окрасою тогочасної української літератури. До нього увійшли твори найвідоміших українських письменників, укладений М. Комаровим «Бібліогра-

фічний показчик видань Котляревського, творів та писань про його», написаний О. Сластіном портрет поета, створені В. Корнієнком ілюстрації до «Енеїди». Обкладинку оформив Ф. Красицький.

На той час Б. Грінченко був відомим біографом І. Котляревського. Ще в 1891 р. стараннями львівської «Просвіти» видано його «Життєписне оповідання І. Котляревського» [10]. У 1898 р. він надрукував у Полтаві брошуру (російською мовою) «Іван Котляревський. Описання його життя» [11]. На цю брошуру подав критичну рецензію Г. Коваленко у Літературно-науковому вістнику (ЛНВ. 1899. Т. 7. Кн. 8. С. 200. Хр. і бібл.). Рецензія викликала обмін думками між Б. Грінченком і Г. Коваленком у ЛНВ (Див.: Репліка: Грінченко Б. В справі рецензії на книжку Б. Грінченка «Иван Котляревский». ЛНВ. 1899. Т. 8. Кн. 10. С. 39–40. Хр. і бібл.; з приводу цієї репліки див.: В справі рецензії на книжку Б. Грінченка: «Иван Котляревский, описание его жизни». ЛНВ. 1900. Т. 9. Кн. 1, С. 64–66. Хр. і бібл. Замітки Г. Коваленка і Б. Грінченка).

У 1902 р. Б. Грінченко опублікував у Санкт-Петербурзі «Оповідання про І. Котляревського» [12]. (Цю книжечку в 1912 р., вже по смерті чоловіка, перевидала М. Грінченко (Загірня)) [13]. Зрештою, в № 212 «Полтавського вісника», повністю присвяченому І. Котляревському (вийшов у день відкриття пам'ятника – 30.08.1903 р.), газетною передовицею (російською мовою) надруковано написану Б. Грінченком скорочену біографію поета [14]. Орієнтована на масового читача, вона мала зробити постать класика близькою і зрозумілою для народу, отож укладена у відповідному стилі.

З огляду на Грінченків авторитет знавця життя і творчості І. Котляревського, він мав читати біографію письменника на другий день (31.08.1903 р.) урочистостей у Полтаві (цей пункт було включено міською управою до переліку офіційних заходів) [15, с. 32–34]. Для київських українців було важливим, аби публічні читання провела людина з національного товариства. 15.08.1903 р. М. Лисенко, відкинувши дипломатичність у висловах, просить Г. Маркевича «добре розібрати» в комісії питання, хто буде читати на святі біографію письменника і освітлювати його діяльність, «щоб не насмердів хто, глядіть, коли приручать непевній людині, вроді Павловського (*І. Павловський – педагог та історик з офіційного*

табору, викладач Полтавського кадетського корпусу, заступник полтавського міського голови. – Авт.). За цим страшенно бентежаться кияни, бо православні верноподданніе завжди ручі (беручкі, ловкі. – Авт.) сморід учинити в значну хвилю родини. Притнїть розумом і перегляньте рукопис і вонь, коли трапиться в самому дуї твору, вичеркнїть геть к чорту, щоб не червонїти перед європейськими людьми, слов'янами і братчиками» [4, с. 376–377].

М. Лисенко наполягав, аби біографію було доручено читати Б. Грінченкові, зрозуміло, українською мовою: «Якраз знайшли читача біографії Котляревського, доручаючи якомусь вихователю корпусу (*І. Павловському. – Авт.*). ... Що, у вас своїх людей нема? Зрешти, з-за чого ви не дасте Грінченкові читати біографію по-українськи. Це ж позорно читати у себе вдома біографію того чоловіка, який писав лишень по-українському, на чужій мові. Ні один чесний українець з Києва не осквернить себе читати біографію Котляревського інакше, як по-українському. Кого запитували, чи не можна “з ласки” прочитати біографію Котляревського по-українському, і хто це відказав, що на се не буде дозволу... Хто сей доброволець, що рішає таке “небезпечне і гостре питання” (!) за якогось варяга, сіріч начальства. ... Ну, звичайно, варяг глибокомисленно уставить в землю лбом, промукає: нет, это не в целях правительства. Рекомендую вам на общерусском, государственном языке читать. Ось у що виродилась хохlachчина і ее примерное bon enfant’ство (*добра поведінка (фр. – Авт.)*), котре хто не схоче стриже, топче, плює, ганить... Що скажуть і що повезуть додому ті десятків 2–3 галичан, а вони їдуть, що почують в таку рішучу хвилю богобоязних хохликов, що й біографію чоловіка не важуться по-своєму виголосити. ...Весь край Галичини, а також усі товариства просвітні і наукові повисилають на руки міської управи привітні письма. Делегати ж повезуть з собою вінці з написами-відповідями, щоб зложити на пам’ятнику. А тут мізерія православна, захудала, засніжена, буде упражняться на государственном языке. Ні, одкиньте цю гадку і зробіть, як належить, чесно, по-лицарськи» [4, с. 378–379].

У листі від 20.08.1903 р. М. Лисенко повідомляв Г. Маркевичу: «Добродій Грінченко рішуче одповів, що біографію Котляревського

прочитає тільки по-українському, по-російському не хоче» [4, с. 380]. На жаль, урешті-решт читання для народу біографії І. Котляревського було скасоване [8, с. 197]. Очевидно, причиною такого рішення полтавської управи були побоювання щодо можливих «інцидентів», пов'язаних із публічним використанням української мови. Але тверда позиція Б. Грінченка та його київських колег засвідчила їхню рішучість у мовному питанні на полтавських святкуваннях, яка таки обернеться тоді публічним протестом проти антиукраїнських заборон.

Галицькі делегати добиралися до Полтави залізницею через Київ, звідки вирушили на свято разом з місцевими українцями і хористами у двох спеціально зафрахтованих вагонах. Живі деталі поїздки подружжя Бориса і Марії Грінченків до Полтави відтворив Є. Чикаленко: «Жартуючи казали ми, що коли, боронь Боже, наш поїзд розіб'ється, то надовго припиниться відродження української нації. ... Галичани, що переважно уперше були на Великій Україні, дивувалися і захоплювалися її безмежними просторами. Де ж пак! Від Перемишля чи Львова ідеться майже добу до Києва, другої півдобы до Полтави і все територією, суцільно заселеною українським народом», і «то все одна українська мова, майже без одмін, без діалектів від Карпатів до Кавказу» [16, с. 222]. Іще один епізод: «Але, як раз у раз у житті буває, – з серйозним мішається й комічне: Грінченко, що не переносив тютюнового диму, всю дорогу сперечався з курцями, що приходили в наш вагон. Саме під час такої суперечки з другого вагону увійшов до нас з цигаркою в зубах д-р Мирон Кордуба. Роздратований Грінченко, не знаючи його в обличчя, накинувся на нього з голосним вигуком. Кордуба, що пізнав Грінченка по фотографії, чемненно вклонивсь і відповів з гречністю: “Досі я мав честь бути знайомим з гострим пером, а тепер познайомився і з грізним голосом пана добродія Грінченка”. Це викликало веселий сміх всього вагону, а засоромлений Грінченко, довідавшись, що це Кордуба, почав прохати у нього вибачення і привітною розмовою з ним старався затерти своє нечемне поведіння з галицьким гостем» [16, с. 223].

Кілька деталей цієї подорожі додає В. Щербаківський, учасник київської групи хористів: «З Києва збиралася їхати велика маса

старших українців. ... У Лисенка ... я довідався, що будуть численні гості з Галичини. ... Наш вагон 3-ої класи містив, як звичайно, 65 осіб. ... Як тільки поїзд рушив, хлопці вшкварили: "Ой, у полі билинонька коливається". Через декілька хвилин до нас увійшли Лисенко і галичанин Романчук та Смаль-Стоцький (це єдина згадка про участь С. Смаль-Стоцького у полтавському святі. – *Авт.*). Їх принадив наш спів. З нами їхав і Грінченко з жінкою. Лисенко представив їм галицьких гостей. Представив гостям і мене. Хор співав по черзі "Ой, у полі билинонька коливається", "А в Києві на ринку п'ють чумаки горілку", "Ой, що ж бо то та й за ворон", "Та шука риба в морі", "На городі калинонька, по дорозі терен" та інші. Гості були вдоволені гарним і особливо темпераментним співом, що тягся добру годину, опісля вони розійшлися по своїх вагонах» [17, с. 220].

Враження галицьких діячів від поїздки емоційно описані її учасником, співредактором львівської народовецької газети «Руслан» Л. Лопатинським: «З б'ючим серцем ми, галицькі делегати, доїздили до Полтави. Вже в Києві ми відчували, що дієся щось незвичайне, що прокидаєся зі сну великан, роїться сотнями своїх вірних, визначних синів, змагаєсь до спільної всім, а нам так дорогою ціли. На київським дворці загомоніла неподільно українська мова. Здивовані урядники та прислуга допитують що се за переміна, куда вибирають ся ті всі пасажири? До Полтави, кождий з них до Полтави! Мусли додавати вагонів; ще ніколи новий шлях до Полтави не ніс по собі нараз такого збору людий. Доперва в поїзді ми могли познакомити ся з виднійшими представителями київської, української громади. Перейшли також і до хору, який разом з оркестрою їхав тим самим поїздом, а там на привитанє залунала таки зараз українська пісня» [18, с. 1].

У Полтаві, ввечері 29.08.1903 р., Б. Грінченко взяв участь у зустрічі наддніпрянських делегатів із членами західноукраїнської депутації в місцевому «Європейському готелі», де замешкали посол до австрійського парламенту Ю. Романчук і професор Львівського університету К. Студинський. Загальний збір гостей з обох частин України організовано «задля порозуміння і греміяльного (*спільного, колективного*). – *Авт.*) виступованя. ... Зібрався ширший кружок Українців. ... Туди явилися вже і українські артисти, що прийняли

участь в “Наталці Полтавці”, і Лисенко... Прибули також писателі як: Старицький, Коцюбинський, Грінченко, Мирний, Кравченко, Хоткевич, Стешенко, Вороний, Ефименко, композитор “Катерини”, підполковник Микола Аркас, звісний “артельщик” Микола Левицький, Єфремов і багато інших визначних діячів України...», – повідомлялося у львівському «Руслані» [18, с. 1].

30.08.1903 р., о 13-й годині, Полтавський і Переяславський єпископ Іларіон (Юшенів) у присутності численної публіки відслужив панахиду на могилі І. Котляревського на міському цвинтарі. Звідти численні присутні рушили до прихованого під запоною пам'ятника поетові на Протопопівському бульварі. За свідченнями Д. Дорошенка, «бульвар ... був з двох боків оточений лавами кінного війська, але всіх вільно пропускали. Оповідали, що малі військові відділи були приховані в кількох дворах поблизу» [5, с. 38].

На схилі літ Олена Пчілка у фрагменті спогадів про М. Лисенка, писаних у 1928 р., відтворила атмосферу страху офіційних властей перед можливими заворушеннями: «... Всю місцину, призначену для урочистости, себто самий пам'ятник, ще зап'ятий, і площину, де стояли перед ним головні трударі тієї урочистости й гості, оточувала, оцеплювала, – постать біля постати, кінь біля коня, – ланка козаків, себто не козаків, а якихсь кавказьких вояків, черкесів, чи інгушів, чи як там їх звали. Се були страшні люди! Здавалося, що то навіть не люди, а якісь центаври, постаті, що в їх образі коні й озброєні люди становили одно – одну хижу звірину. Здавалося, що гукни хтось щось непевне, ворухнись якось підозрено, – і досить одного “мановення руки”, одного поклику якогось урядовця – і ті центаври вщент розчавлять тебе своїми кінськими ногами, залізними копитами, закатують своєю зброєю на місці і безуважно зметуть з лиця землі самі останки одважної людини. ... І попри тих центаврів треба було протискатися тому, хто хотів достатися в середину оточеного кола. Хто протиснувся, – дивився. Бачив близькі будинки, вікна й ганки, покрівлі, ворота й тини, – все обліплене людьми, жадібними бачити урочисте видовище» [19, с. 63].

Свідки відкриття пам'ятника відзначають приємне враження, яке він справляв на глядачів [5, с. 38; 8, с. 171]. Відразу по відкриттю

до підніжжя монумента покладено близько 40 металевих, пальмових, лаврових, срібних та зроблених із живих квітів вінків, – свідчить С. Єфремов, і наводить написи на вінках. На срібному вінку від гурту українських письменників Києва, до якого входив Б. Грінченко, було написано: «Ти до нового всесвітнього життя збудив рідне слово. Іванові Котляревському – українські письменники з Київа. 30.VIII.1903» [8, с. 171]. В. Андрієвський у пізніших мемуарах стверджував, що «на те свято прибуло понад 150 делегатів, переважно з російської України, дев'ять делегатів з Галичини і два з Буковини. Вінків було від України російської десь коло півсотні і кожний австрійський делегат привіз вінок від тої інституції, котру представляв» [20, с. 4].

Б. Грінченко опинився в центрі громадських ушановувань біля щойно відкритого пам'ятника. «На вимогу публіки, д. Грінченком були прочитані написи на вінках, що викликало грім оплесків та довготривалі крики “Слава!”», – повідомляв С. Єфремов [8, с. 171].

Згадана місія Б. Грінченка образно відтворена в дописі газети «Руслан»: «Довго-довго оплескували Українці, та величали окликами “слава” свій дорогий пам'ятник, аж почали делегати складати свої вінці у его стіп. ... А тимчасом віддалило ся духовенство, а за ними і власти. Коли вже всі вінки поскладано, почали домагати ся з публіки, щоб відчитано написи на лентах. І ось д. Грінченко виступив на ступні пам'ятника і почав в голос читати привіти на лентах і написи, від кого они подані. Ті короткі, уривані слова хватала публіка, як жаждучий на пустині каплі здорової водиці, одушевляла ся ними, плескала в долоні і підносила оклики, що широким гомоном відгукували ся по широкому майданови, у вікнах домів та на їх дахах. Особливо синьо-жовті ленти галицких вінців і їх написи визивали вибухи одушевлення. Стільки то і було живого слова при відкриттю вікопам'ятного пам'ятника на тім кладовищі української волі-долі...» [18, с. 2].

Цей епізод за участю Б. Грінченка також наведено в газетах «Буковина» [21, с. 1] і «Волинь» [22, с. 2], передано у споминах Д. Дорошенка [5, с. 38–39], делегата від буковинського товариства «Січ» В. Сімовича [23, с. 463], згадано у щоденнику В. Кравченка [24, с. 31].

Шанобливо описала постать Б. Грінченка біля відкритого пам'ятника Х. Алчевська в газеті «Южный край». За її словами, перед церемонією відкриття «площа настільки заповнилася, що відтиснула ряд козаків; всі дахи найближчих будинків були всяні народом, і, коли покривало було зірване з пам'ятника, пролунали оглушливі вигуки спершу за огорожею, а потім, ніби грім, прогрімилі на площі, на вулиці, на дахах: “Слава!” прокотилося натовпом і, як відлуння, відгукнулося здалеку. Весь натовп злився в дружньому захваті. У цю хвилину значення Котляревського зрозуміли інстинктивно навіть ті, хто не чув раніше його імені. На підмостки пам'ятника зійшов український поет; його прекрасне обличчя дихало натхненням і сильний грудний голос вимовив голосно напис на 1-му вінку: “Борцеві на ниві народній”. – “Слава!” – прокотилося натовпом з подвоєною силою. Він високо піднімав розкішні вінки і читав [написи] на стрічках синьо-жовтого кольору (національних кольорів Галичини), що лопотіли на вітрі. “Українсько-руське товариство «Бесіда» у Львові Івану Котляревському, творцеві народної драми”, “Товариство «Просвіта» – народному просвітнику”, ... Котляревському від малоросійських письменників з Києва з написом: “Ти до нового всесвітнього життя збудив рідне слово”. ... Кожен напис зустрічався новим громом оплесків, і натовп довго, довго не розходився по домівках, ніби чекав ще чогось, ніби цей пам'ятник з'єднав його в одне ціле» [25, с. 3].

Х. Алчевська не називає на ім'я того «українського поета». Нам же відомо, що ним був Б. Грінченко. Замовчування Х. Алчевською його імені, очевидно, пояснюється за давним конфліктом, що тривав між ними ще від 1892–1893 рр. і тоді призвів до звільнення Грінченка з учительювання в Олексіївській школі на Луганщині, якою опікувалася Алчевська. З того часу Б. Грінченко і М. Загірня не підтримували жодних стосунків з Х. Алчевською [26, с. 94–95; 27, с. 136]. За словами Марії Миколаївни, коли на відкритті пам'ятника в Полтаві вона підійшла до Грінченків привітатися, то «зустріла відповідь увічливу, але холодну» [28, с. 85]. Однак, як бачимо, це не завадило Х. Алчевській доброзичливо змалювати Б. Грінченка в наведеному епізоді.

Приїзд на відкриття пам'ятника І. Котляревському делегації українців з Австро-Угорщини створив для російських властей і полтавської адміністрації певні труднощі. В. Андрієвський зазначав: «не дозволити їм промовляти українською мовою – це пахло європейським скандалом. Знову ж не можна було дозволити публічно виступати українською мовою українським підданцям Росії, бо в тій імперії ні такого народу, ані його мови для публічного вжитку не визнавали». Тоді ухвалено половинчасте рішення: закордонним делегатам дозволити промовляти їхньою (офіційно – «русинською») мовою, а російським громадянам заборонити уживати «малоросійськова наречія» [29, с. 596]. І через 50 років після полтавських подій В. Андрієвський стверджував, що точно не встановлено, чи полтавська адміністрація дістала той офіційний наказ від самого міністра внутрішніх справ, чи це було віддано «на усмотреніє» самої полтавської адміністрації, і в такому разі знімало відповідальність із вищих російських кіл. Принаймні полтавський губернатор М. Урусов не з'явився на урочисте засідання Полтавської думи в міському театрі, а міський голова В. Трегубов «мав сам виплутуватися із ситуації і нести на собі всю відповідальність за події» [29, с. 596].

Прибулих до Полтави учасників урочистостей тривожили чутки про заборону зачитувати адреси і виголошувати привітання з «російської» України українською мовою. У львівському «Ділі» повідомлялося, що про це стало відомо увечері в п'ятницю 29.08.1903 р. [30, с. 1]. Усіх цікавило, «як вив'яжеться городський голова Трегубов з свого важкого завдання: він з приводу цього звертався до міністра внутрішніх справ Плеве, а той відповів: “Предоставляю на усмотреніє городского головы”» [17, с. 221].

Кілька учасників свята стверджують, що майбутній протест українців на засіданні Полтавської думи увечері 30.08.1903 р. проти зазначеної заборони був завчасно підготовленим. Олена Пчілка повідомляє, що у помешканні М. Дмитрієва відбулися збори прибулих, де дискутувалося питання, як реагувати на заборону – «чи покоритися тому наказові чи зробити наперекір?». Висловлювалися побоювання, що більшість аполітичного населення Полтави «хоче радіти з вікового свята, настроїлося урочисто, прихильно

до національної української думки, і якийсь там дешпет (*безчинство, бешикет. – Авт.*) може “залякати” й без того боязке громадянство». Відтак воно поставиться вороже до організаторів протестної акції. Інші, зокрема М. Міхновський, наполягали на необхідності «здобутися на якийсь протест» у відповідь на образу, «коли на такому врочистому нашому святі, заціплюють рота, не дають говорити нашою рідною мовою!». Олена Пчілка повідомляє про перемогу прихильників М. Міхновського [19, с. 63].

В. Андрієвський у 1950 р. також стверджував, що з ініціативи М. Міхновського на зібранні головних представників від українських делегацій було вирішено влаштувати демонстрацію, «в такій формі, щоб вона вийшла гідним протестом культурного народу перед цивілізованим світом проти свавільства і дикунства російського уряду» [29, с. 596–597].

В. Щербаківський так само підтверджує факт загального зібрання старших українців і представників молоді та участь у ньому Бориса і Марії Грінченків близько 2-ї години ночі 30.08.1903 р., на якому вирішували, що робити, коли заборонять читати українські адреси на засіданні міської думи. «Тут були: Лисенко, Старицький, Леся Українка, Ілля Шраг, Порш, Грінченко з жінкою, Коцюбинський, Микола Міхновський і багато інших. Представники студентів і члени Революційної української партії пропонували радикальні способи протесту і навіть погрожували старшому поколінню виступити окремо. Зрештою молодь поступилася старшим. Адвокати М. Міхновський та І. Шраг мали, в разі потреби, «внести законний протест і скаргу до суду» [17, с. 220].

Д. Дорошенко у споминах сповіщає про таємне віче української молоді, влаштоване за містом 29.08.1903 р. проводом РУП під головуванням Ф. Матушевського за участю понад сотні людей. А. Жук і О. Назаріїв заявили про необхідність «збройної демонстрації під червоним прапором». Однак більшість була проти такої пропозиції, розуміючи, що уряд військовою силою приборкає таку демонстрацію і це призведе до даремного кровопролиття або арештів. Зрештою винесено ухвалу в разі заборони «закликати публіку, щоб вона опустила залю», оскільки «така мовчазна маніфестація також зробить своє вражіння» [5, с. 36–38].

Нахабне табу російських властей дійсно спричинило протест української інтелігенції на засіданні міської думи в Полтавському театрі увечері 30.08.1903 р., влаштованому для оприлюднення звіту про спорудження пам'ятника, зачитування вітальних адрес і виголошення промов. Звістку про демарш рознесли газети з відповідними коментарями.

Відомі описи засідання Полтавської думи, розпочатого о 20 год. 30.08.1903 р. у просвітницькому будинку імені М. Гоголя, різняться інколи суттєвими деталями, однак загалом події укладаються у схожий сценарій. Після вітального слова полтавського голови В. Трегубова і справоздання про спорудження пам'ятника члена Полтавської управи Г. Маркевича виголошено наукові доповіді про І. Котляревського І. Стешенком, Оленою Пчілкою й О. Єфименко. Вітальні промови розпочалися виступами галичан Ю. Романчука і К. Студинського. Далі промовляли інші галицькі й буковинські посланці – Я. Грушкевич, О. Кульчицький, Л. Лопатинський, М. Губчак, Є. Левицький, В. Симович, В. Стефаник, М. Кордуба. «Усі ці вітання, виголошені українською мовою, були захоплено зустрінуті публікою, яка влаштувала дорогим гостям з рідної Галичини бучні овації» [8, с. 175–178]. Далі виголошено вітання представниками російських і зарубіжних установ, товариств і університетів, звичайно, російсько мовою. Коли Олена Пчілка закінчила свій відчит «українським цитатом», «на салі запанувало очевидне зворушене й загреміли гучні, довго невмовкаючі оплески» [30, с. 1].

Збори тривали досить спокійно, доки не дійшла черга М. Коцюбинського, який виступив українською мовою з адресом від Чернігівського музично-драматичного гуртка. Це викликало «грім оплесків від публіки, вже стомленої тривалим слуханням попередніх адрес і знову підбадьореної звуками рідного слова» [8, с. 194]. Далі стався інцидент, «якому важко підшукати відповідну назву, крім найгрубішої наруги над пам'яттю вшановуваного поета, і насильства над почуттями присутніх» [8, с. 194]. Початок наступного виступу О. Андріївської (від Чернігівського драматичного товариства) українською мовою був зупинений різким дзеленьканням і несподіваною заявою В. Трегубова, що він не може дозволити зачитування привітань «по-малоросійськи». Це здивувало

і вразило публіку, особливо після виступів галичан і М. Коцюбинського. Але В. Трегубов далі наполягав, посилаючись на якесь розпорядження, яке нібито забороняло привітання українською. О. Андрієвська мовчки вручила свій адрес голові і зійшла з кафедри. Серед присутніх наростало ледь стримуване хвилювання. За кафедру став М. Міхновський і заявив, що доручений йому гуртком харківської інтелігенції адрес, теж написаний українською. Він готовий підкоритися «дискреційній владі голови», але відмовляється зачитувати адрес. Притому виказав упевненість, що не існує закону, який забороняв би «природженому українцеві» говорити рідною мовою. Попросив включити цей інцидент у протокол засідання і видати йому випис для оскарження незаконної заборони в Сенаті. Відтак передав голові порожню обкладинку і під оплески публіки вийшов із зали. Вимога щодо занесення конфлікту в протокол була підтримана чернігівським адвокатом І. Шрагом. Коли В. Трегубов вдався до погрози закрити засідання, обурені присутні почали масово виходити із залу. Делегати з українськими адресами вручали їх голові, повторюючи заяви про свій протест проти насильства. В. Трегубов змушений був закрити засідання [8, с. 194–196].

Б. Грінченко в Полтавському театрі мав зачитати адрес від «київського гуртка українських письменників». Однак через інцидент не зміг виступити і його слово офіційно перенесено на одне з чергових засідань думи, про що є повідомлення у пресі [8, с. 197; 22, с. 2].

Зовсім інакше поведінка Б. Грінченка під час інциденту описана у львівській газеті «Діло», яка присвятила полтавським подіям більше 10 публікацій: «Заяву п. Міхновського прийняв амфітеатр потрясаючими оплесками і криком одобрень, ... всі встали з своїх місць, гестикулюючи сильно та кричучи» і «демонстрация досягла своєї вершини». Після інші делегати почали виступати «без викликування» і кожний «закладав протест, даючи самі оправи з адресів». Один з делегатів, протестуючи проти заборони українськомовних вітань, навіть відмовився читати свій, написаний російською мовою [30, с. 1]. Відразу після цього «виступає п. Грінченко-Чайченко і каже: “Я маю адресу українську. Коли-ж не можна її відчитати, то я її дру” (*деру, розриваю.* – *Авт.*). І перед остовпілою думою

дре адресу. Тепер підносись ся оклик: “Ходіть відси!” і вся публіка до посліdnого маєстаточно, тихо і без крику опускає салю. Так закінчив ся перший день сьвята Котляревського, – завершив ся правом сильного та горячого українського почуття, ярким зазначенем животности і незломимости українського народу в Росії» [30, с. 2].

Б. Грінченко рішуче спростував це повідомлення «Діла» в «Літературно-науковому вістнику», який також активно висвітлював «відслоненє памятника І. Котляревського». «По деяких газетах та журналах надруковано, – сповіщав Борис Дмитрович, – ніби я на сьвятї Котляревського в Полтаві 30 серпня ст. ст., в засіданню «Думи», як заборонено читати українські адреси, протестуючи подрав адресу від українських письменників з Київa, від яких був я в Полтаві делегатом. Я справді, як і иньші делегати, протестував проти заборони, але адреси не драв і був, і є проти такого вчинку. В своїх привітаннях на вінках і на папері ми говорили не до того, хто їх заборонив читати, але складали свою шанобу Котляревському і витали з національним сьвятом рідний нарід, – через те привітання мусіли лишити ся цілі і піти туди, куди вони мають іти – до сьвітлиці, призначеної Котляревському у полтавському музеї. Що моя думка була правдива, що полтавської «Думи», якій до рук давано привітання, не треба було ідентифікувати з адміністрацією, яка заборонила їх читати, – доводить і недавня постанова “Думи”: жаліти ся сенатови за ту заборону. Через те я й не хотів драти своєї адреси, і не подрав її, а цілу віддав кому треба. Дуже прошу ті видання, які подали про мене иньшу звістку (напр. «Діло», «Ruthenische Revue»), передрукувати сього мого листа» [31, с. 138].

Пізнiше «випадок із шматуванням» Б. Грінченком вітального тексту повторений у спогадах В. Андрієвського, написаних у 1925–1932 рр. і опублікованих 1938 р. Його опис подій фактично збігається (навіть у висловах) із дописом в «Ділі» (допускаємо, що звідти він і був запозичений, хоча В. Андрієвський сам був учасником сьвята). За словами мемуариста, після демаршу М. Міхновського, погроз В. Трегубова закрити засідання і самовільних виступів кількох делегатів, які передають головному самі лише оправи вітань, «письменник Борис Грінченко на очах у всіх витяг

і подер свій привіт. Відмовляються читати всі – навіть ті, що мають привітання в мові московській. Нарешті чути клич: “Ходім звідси!” і всі як один тихо і без дальших криків виходять із салі. ... Чути розмови, що Трегубов зомлів – його відливають водою» [20, с. 8–9]. Подібним чином цей епізод описаний В. Андрієвським у розділі «Полтавський скандал» його нарису про М. Міхновського, але вже без згадки про «вчинок Б. Грінченка» [29, с. 596–597].

Зауважимо, що повідомлення у пресі про «непристойну» поведінку відомих українців у Полтавському театрі першим заперечив С. Єфремов у «Київській старовині»: «Дивне, аби не сказати гостріше, відображення описаний інцидент знайшов у висвітленні деяких газет («Придніпровський край» та «Крим»), представники яких д[обродії] Духовецький та Балабуха особисто були на святкуванні. Розповіді цих панів, які чули “невимовний хаос”, свистки, стогін, крики, тупання і т. п., які бачили, як д[обродії] Міхновський розривав свою адресу, а інші українські делегати віддавали лише порожні папки, є наївною чи злісною вигадкою, що не має нічого спільного з правдою і зображує всю подію в абсолютно спотвореному вигляді» [8, с. 196–197].

Не маємо підстав сумніватися в правдивості заперечення Б. Грінченком самого факту розірвання ним адресу. Тому відзначимо, що контрверсійність цього епізоду у використаних газетних і мемуарних джерелах, яка скидається на ніби навмисно заплутану історію, потребує залучення інших свідчень для остаточного висновку про її достовірність.

Цікавим, на наш погляд, є питання про зміст незачитаного Б. Грінченком вітального адресу Полтавській думі від «київських українських письменників». Дослідник М. Гуць опублікував віднайдені в Інституті рукопису НБУВ матеріали, дотичні до підготовки його тексту [19, с. 58–66]. Першим документом є рукопис «Українські літератори Києва Думі Полтавській» за підписом О. Чернявського, який, ймовірно, міг бути одним із пропонованих варіантів адресу. Другим – виготовлений, гарно оздоблений, каліграфічно виконаний адрес із підписом М. Левицького (на другому аркуші – чернетка цього тексту) [19, с. 59]. Ось цей текст: «Іще зоря не зазоріла на темному небі захма-

реному, як у Полтаві, з уст Івана Котляревського, продзвеніло натхненне поетичне Слово. Воно рідну мову занедбану піднімало до високостів національного письменства; воно живило наш дух народний животворчою силою. І Слово сталося Ділом. Те Діло було – нове життя Народу УКРАЇНСЬКОГО. Слово вводило в сім'ю європейських народів. Служачи Слову, шануючи його ясну й могутчу силу, ми знаємо, що перед нею не встоїть ніяка темна сила. Ми, українські письменники з Києва, поздоровляємо місто Полтаву з щасливим днем шаноби рідного Поета; кладучи перед Іваном Котляревським і нашу безмірну пошану, вітаємо радісним голосом Рідний Край з великим національним святом. Модест Левицький» [19, с. 59].

Разом із тим, М. Гуць віднайшов автограф, у якому Б. Грінченко також зафіксував прізвища підписантів цього адреса (так у Грінченковому оригіналі): «Грінченко, Дурдуківський, Загірна, Єфремов, Матушевський, Цимбал, Федорченко, М. П. Старицький, Чернявські (2), Левицький М. П., Страшкевич, Коваленко О., Г. Альбова (*псевдонім Ганни Бєрло. – Авт.*), Чикаленко, Стешенко, Василенко, Доманицький В. М., Лисенко, Житецький, Михальчук, Леонтович, Павловський, Біляшевський, Степаненко» [19, с. 60]. Правдоподібно, текст за підписом М. Левицького і міг бути тим самим словом подяки київських письменників Полтавській думі, який мав виголосити Б. Грінченко.

Своєрідно виведена постать Б. Грінченка в Полтаві у частково опублікованому щоденнику етнографа і діалектолога, учасника подій В. Кравченка [24, с. 25–48]. Вони були знайомими задовго до полтавського свята, принаймні записані В. Кравченком легенди, пісні, сільські звичаї Б. Грінченко видав у «Етнографічних матеріалах» у 1895–1901 рр. [24, с. 25]. В. Кравченко описує Б. Грінченка як одного з діяльних учасників з'їзду, водночас навіщось приписуючи йому демонстративну енергійність і зумисне бажання бути в центрі подій. Згадуючи відомих учасників святкового молебня біля могили І. Котляревського 30.VIII.1903 р. – М. Старицького, І. Стешенка, І. Шрага та ін., він зауважує: «...А ось Грінченко крутиться – не стільки він для ладу, як скрізь показується, щоб бачили, що він тут перша особа – він “великий українець!”». І далі автор наводить

такий пасаж: «Добродію, – звертаюсь по стисканню до Коцюбинського. Я на вас гнівний – ви мене почварили з д. Грінченком. – Ані кришечки за цим не шкодуйте. – Як не шкодувать – це ж надзвичайно працююча людина – він наш генерал... Я не можу прямо дивитись йому у вічі. Тільки за тим, що ви мене загіпнотизували. Я бачу, вчуваю душею на сердечність цієї людини. Разом же я постерегаю, то він і мене не гурт як поважає. – Він вас боїться за вашого “Барвінського”. – Та ж там я його не обмальовував. – А все ж боїться. – Він боїться, а мені тяжко на це дивитись. – Добродію, не звертайте на це уваги – ця людина у нашій справі, що ми мусимо підійти до неї і вклонитись. – І навіть здійснити шапку, – додаю. – Яко перед українцем, а яко перед людиною – повернутись спиною, сказавши: “Вибачайте, добродію, ми з вами не знайомі”» [24, с. 30]. Вочевидь, у В. Кравченка був якийсь нерозв'язаний конфлікт із Б. Грінченком, чим можуть пояснюватися його критично-в'їдливі уступи на Грінченкову адресу. В іншому місці щоденника автор згадує Б. Грінченка серед найвідоміших почесних гостей на сцені Полтавського театру перед початком урочистого засідання думи 30.VIII.1903 р. [24, с. 31–32].

У спогадах В. Щербаківського зафіксовано маловідомий факт головування Б. Грінченка в комісії з організації міською владою урочистого бенкету для почесних гостей і бажаючих за підпискою. Вечеря відбулася в міському саду після дочасного закінчення засідання думи. Організатором, що збирав гроші на вечерю для 100 душ, був поет М. Вороний. Він десь забарився і не розподілив місць, а тим часом «увірвалася й позаймала місця чужа публіка, що не платила грошей. Вороний щось кричав, але даремно. Грінченко був дуже обурений на нього. “Як вам не соромно, – дорікав він йому, – ви соромите нас перед чужими людьми”. І дійсно вийшов сором. Правда, заграничних та інших почесних гостей якось усадили, але чужу публіку не можна було прогнати. Тут найшлася і провокація. Якийсь з чорної сотні, мабуть, надісланий поліцією, ходив і обурено кричав: “Що це за українці, сидять за столами і вечеряють в шапках, це жиди, а не українці! – Українські козаки – запорожці, по-православному, а не в шапках їли хліб святий, а це жиди!”» [17, с. 222]. Після того, як провокатора вивели силоміць,

П. Саксаганський і ще дехто з українців повели частину гостей в інший ресторан [17, с. 223].

Звісно, українські діячі жертвували власні кошти на спорудження пам'ятника. У звіті Полтавської міської управи за 1903 р. зафіксовані всі грошові внески жертводавців, поміж якими 2 руб., надіслані Б. Грінченком [32, с. 24].

Згідно із залученими джерелами, Б. Грінченко був діяльним учасником багатьох заходів під час «днів Котляревського» в Полтаві 1903 р., не цураючись не лише організаційної роботи, а й виконання практичних громадських доручень.

Відкритий протест української інтелігенції на засіданні Полтавської міської думи проти заборони публічного використання української мови за участю Б. Грінченка продемонстрував рішучість і національну зрілість українських інтелектуальних сил.

Описані в мемуарних джерелах епізоди співпраці Б. Грінченка та інших відомих діячів старшого покоління з делегатами від українського молодіжного радикального середовища довели можливість спільних, узгоджених дій проти антиукраїнських рішень російських урядових кіл і місцевої адміністрації.

Разом з іншими учасниками урочистостей Б. Грінченко сприяв, аби інформація про полтавські події через періодику в Росії й Австро-Угорщині стала відомою в Україні та за її межами.

Наявність у мемуарних і газетних джерелах суперечностей у змаюванні окремих подій на відкритті пам'ятника І. Котляревському відкриває можливості для подальшого дослідницького пошуку задля з'ясування правдивої картини перебігу «свята української інтелігенції».

Список бібліографічних посилань

1. Лотоцький О. Сторінки минулого. *Праці Українського наукового інституту*. Варшава, 1933. Ч. 2. 481 с.
2. Чернявський М. Кедр Ливана. Спогади про Б. Грінченка. Херсон : Кооперативне товариство «Українська книгарня», 1920. 36 с.
3. Лисенко О. М. В. Лисенко. Спогади сина. Київ : Мистецтво, 1966. 363 с.

4. Лисенко М. В. Листи / упоряд., примітки та комент. О. Лисенка. Київ : Мистецтво, 1964. 533 с.

5. Дорошенко Д. Мої спомини про давнє-минуле (1901–1914 роки). Вінніпег, Манітоба, 1949. 167 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/6729/file.pdf> (дата звернення: 15.06.2024).

6. Сюдюков І. Мов фенікс із попелу... До 100-ї річниці відкриття пам'ятника І. П. Котляревському в Полтаві. *День. (Україна Incognita)*. 2003. 5 верес. URL: <https://day.kyiv.ua/article/ukrayina-incognita/mov-feniks-iz-popelu> (дата звернення: 03.08.2024).

7. Дмитриев Н. К истории открытия памятника И. П. Котляревскому в г. Полтаве. *Киевская старина*. 1903. № 10. с. 153–167.

8. Ефремов С. Праздник украинской интеллигенции [к открытию памятника И. П. Котляревскому]. *Киевская старина*. 1903. № 10. с. 168–202.

9. На вічну пам'ять Котляревському. Літературний збірник. Київ : Вік, 1904. 510 с.

10. Чайченко В. Иван Котляревський, український письменник. Житєписне оповіданє. Львів, 1891. 39 с. (Коштомъ и заходомъ Товариства «Просвѣта»)

11. Грінченко Б. Иван Котляревский. Описание его жизни. Полтава : Издание Полтавского губернского земства, 1898. 48 с.

12. Грінченко Б. Оповідання про Івана Котляревського. Санкт-Петербург, 1902. 32 с.

13. Грінченко Б. Оповідання про Івана Котляревського. Київ, 1912. 32 с.

14. Иван Котляревский. Описание его жизни. Сокращенный текст биографии поэта, сост. Б. Гринченко. *Полтавский вестник*. 1903. 30 авг.

15. Программа торжества открытия памятника И. П. Котляревскому. *Киевская старина* (Документы, известия и заметки). 1903. № 7–8. С. 32–34.

16. Чикаленко Є. Спогади (1861–1907). Київ : Темпора, 2011. 544 с.

17. Щербаківський В. Відкриття пам'ятника Котляревському (спогади 1903 р.). *Літературно-науковий вісник*. Річник XXXIII. Січень-лютий. 1949. Мюнхен. Кн. 2 (На чужині). С. 219–223.

URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/4614/file.pdf> (дата звернення: 11.09.2024).

18. Свято в Полтаві. *Руслан*. 1903. 5 (18) верес. Чис. 201. С. 1–2. URL: <http://histpol.pl.ua/ru/ivan-petrovich-kotlyarevskij-i-ego-eneida/pamyatnik-ivanu-kotlyarevskomu?id=12334> (дата звернення: 14.06.2024).

19. Гуць М. Маловідомі сторінки з життєпису Олени Пчілки (Деякі архівні матеріали, пов'язані з відкриттям пам'ятника Іванові Котляревському в Полтаві 1903 року). *Слово і Час*. 2005. № 10. С. 58–66.

20. Андрієвський В. Три громади: спогади з 1885–1917 рр. Львів : Видавець Іван Тиктор, 1938. Ч. II. 127 с. URL: <http://histpol.pl.ua/ru/ivan-petrovich-kotlyarevskij-i-ego-eneida/pamyatnik-ivanu-kotlyarevskomu?id=12055#2-3> (дата звернення: 21.06.2024).

21. Велике народне свято в Полтаві. *Буковина*. 1903. Чис. 106. 05 (18) верес. С. 1. URL: <http://histpol.pl.ua/ru/ivan-petrovich-kotlyarevskij-i-ego-eneida/pamyatnik-ivanu-kotlyarevskomu?id=12332> (дата звернення: 28.06.2024).

22. Корчинский М. Полтавские торжества. *Волынь*. 1903. № 175. С. 2. URL: <http://histpol.pl.ua/ru/ivan-petrovich-kotlyarevskij-i-ego-eneida/pamyatnik-ivanu-kotlyarevskomu?id=13027> (дата звернення: 28.06.2024).

23. Сімович В. Тридцять років від відкриття пам'ятника Іванові Котляревському в Полтаві (1903–1933): у 2 т. Т. 2: Літературознавство. Культура. Чернівці : Книги-XXI, 2005. 904 с.

24. Кравченко В. Щоденник. *Неопалима купина*. 1995. № 7–8. С. 25–48.

25. Алчевская Х. Д. Три дня в Полтаве. *Южный край*. 1903. № 7844. 08(21).09. С. 3. URL: <http://histpol.pl.ua/ru/ivan-petrovich-kotlyarevskij-i-ego-eneida/pamyatnik-ivanu-kotlyarevskomu?id=12453#Alchevskaya> (дата звернення: 25.06.2024).

26. Беззуб Ю. В. Борис Грінченко і Христина Алчевська: громадські й особисті взаємини. *Борис Грінченко – відомий і невідомий: матеріали VII щорічних Грінченківських читань*. 9 груд. 2014 р. Київ : Київський університет імені Б. Грінченка, 2014. С. 78–97.

27. Беззуб Ю. В. Борис Грінченко в боротьбі за українську школу:

стосунки з Христиною Алчевською. *Українознавчий альманах*. 2015. Вип. 18. с. 133–136.

28. Загірня М. Спогади / упоряд. Л. Л. Нежива. Луганськ : Шлях, 1999. 160 с.

29. Андрієвський В. Микола Міхновський (Нарис суспільно-політичної біографії). *Визвольний шлях*. Річник XXVII. 1974. № 6 (315). С. 588–617.

30. Свято Котляревського в Полтаві. *Діло*. 1903. Чис. 198. 3 (16) верес. С. 1–2. URL: <http://histpol.pl.ua/ru/ivan-petrovich-kotlyarevskij-i-ego-eneida/pamyatnik-ivanu-kotlyarevskomu?id=12333> (дата звернення: 25.06.2024).

31. Грінченко Б. В справі полтавського свята. *Літературно-науковий вістник*. Львів, 1903. Т. 24. Кн. 11 (листопад). Хроніка і бібліографія. С. 138–152. URL: <http://surl.li/nlxpsc> (дата звернення: 02.07.2024).

32. Отчет о сооружении памятника И. П. Котляревскому в Полтаве. *Издание Полтавской городской управы*. Полтава : Типоли-тография М. Л. Старожицкого, 1903. 33 с. URL: <http://histpol.pl.ua/ru/ivan-petrovich-kotlyarevskij-i-ego-eneida/pamyatnik-ivanu-kotlyarevskomu?id=12357> (дата звернення: 23.06.2024).

References

1. Lototskyi, O. (1933). Storinky mynuloho [Pages of the past]. *Pratsi Ukrainskoho Naukovoho Instytutu – Works of the Ukrainian Scientific Institute*, 2, 481. Warsaw [in Ukrainian].

2. Cherniavskyi, M. (1920). Kedr Lyvana. Spohady pro B. Hrinchenka [Cedar of Lebanon. Memories of B. Hrinchenko]. Kherson: Kooperatyvne tovarystvo “Ukrainska knyharnia” [in Ukrainian].

3. Lysenko, O. M. (1966) V. Lysenko. Spohady syna [V. Lysenko. Memories of a son]. Kyiv: Mystetstvo, [in Ukrainian].

4. Lysenko M. V. Lysty / uporiad., prymitky ta koment. O. Lysenka [Lysenko M. V. Letters / O. Lysenko (arrangements, notes and comments)]. (1964). Kyiv: Mystetstvo [in Ukrainian].

5. Doroshenko, D. (1949). Moi spomyny pro davnie-mynule (1901-1914 roky) [My memories on the ancient past (1901-1914)]. Winnipeg,

Manitoba [in Ukrainian]. Retrieved from <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/6729/file.pdf> (Last accessed: 15.06.2024).

6. Siundiukov, I. (2003). *Mov feniks iz popelu... Do 100-i richnytsi vidkryttia pamiatnyka I. P. Kotliarevskomu v Poltavi* [Like a phoenix from the ashes... To the 100 th anniversary of the opening of the monument to I. P. Kotlyarevsky in Poltava]. *Den. (Ukraina Incognita) – Day. (Ukraine Incognita)* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://day.kyiv.ua/article/ukrayina-incognita/mov-feniks-iz-popelu> (Last accessed: 03.08.2024).

7. Dmitriev, N. (1903). *K istorii otkrytija pamjatnika I. P. Kotljarevskomu v g. Poltave* [To the history of the opening of the monument to I. P. Kotlyarevsky in Poltava]. *Kievskaja starina – Kyivan Old Times*, 10, 153-167 [in Russian].

8. Efremov S. (1903). *Prazdnik ukrainskoj intelligencii [k otkritiju pamyatnika I. P. Kotlyarevskomu]* [Holiday of the Ukrainian intelligentsia (to opening of the monument to I. P. Kotlyarevsky)]. *Kievskaja starina – Kyivan Old Times*, 10, 168-202 [in Russian].

9. *Na vichnu pamiat Kotliarevskomu. Literaturnyi zbirnyk* [In eternal memory of Kotlyarevsky. Literary collection]. (1904). Kyiv: *Vik* [in Ukrainian].

10. Chaichenko, V. (1891). *Yvan Kotliarevskiyi, ukrainskyi pysmennyk. Zhytiepysne opovidanie* [Ivan Kotlyarevsky, Ukrainian writer. Biographical story]. Lviv [in Ukrainian].

11. Grinchenko, B. (1898). *Ivan Kotljarevskii. Opisanie ego zhizni* [Ivan Kotlyarevsky. Description of his life]. Poltava: Izdanie Poltavskogo gubernskogo zemstva [in Russian].

12. Hrinchenko, B. (1902). *Opovydannia pro Yvana Kotliarevskoho* [Stories about Ivan Kotlyarevsky]. Sankt-Peterburh [in Ukrainian].

13. Hrinchenko, B. (1912). *Opovidannia pro Ivana Kotliarevskoho* [Stories about Ivan Kotlyarevsky]. Kyiv: published by M. Hrinchenko [in Ukrainian].

14. *Ivan Kotlyarevskii. Opisanie yego zhizni. Sokrashchennii tekst biografii poeta*, sost. B. Grinchenko [Ivan Kotlyarevsky. Description of his life. Abridged text of the poet's biography]. *Poltavskij vestnik – Poltava Bulletin*. (1903) [in Russian].

15. *Programma torzhestva otkritiya pamyatnika I. P. Kotlyarevskomu*.

[Program of the celebration of the opening of the monument to I. P. Kotlyarevsky]. (1903). *Kievskaja starina (Dokumenty, izvestija i zametki) – Kyivan Old Times (Documents, News and Notes)*, 7-8, 32-34 [in Russian].

16. Chykalenko, Ye. (2011). *Spohady (1861–1907)* [Memoirs (1861-1907)]. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].

17. Shcherbakivskyi, V. (January-February 1949). Vidkryttia pamiatnyka Kotliarevskomu (spohady 1903 r.) [Opening of the monument to Kotlyarevsky (memoirs of 1903)]. *Literaturno-naukovyj visnyk – Literary and Scientific Bulletin*, Yearbook XXXIII, 2 (abroad), 219-223. Munich [in Ukrainian]. Retrieved from <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/4614/file.pdf> (Last accessed: 11.09.2024).

18. Sviato v Poltavi [Holiday in Poltava]. (1903). Ruslan – Ruslan, 201, 1-2 [in Ukrainian]. Retrieved from <http://histpol.pl.ua/ru/ivan-petrovich-kotlyarevskij-i-ego-eneida/pamyatnik-ivanu-kotlyarevskomu?id=12334> (Last accessed: 14.06.2024).

19. Huts, M. (2005). Malovidomi storinky z zhyttiepysu Oleny Pchilky (Deiaki arkhivni materialy, poviazani z vidkryttiam pamiatnyka Ivanovi Kotliarevskomu v Poltavi 1903 roku) [Little-known pages from the biography of Olena Pchilka (Some archival materials related to the opening of the monument to Ivan Kotlyarevsky in Poltava in 1903)]. *Slovo i Chas – Word and Time*, 10, 58-66 [in Ukrainian].

20. Andriievskyi, V. (1938). Try hromady: spohady z 1885-1917 rr. [Three communities: memories from 1885-1917]. Lviv: Vydavets Ivan Tyktor [in Ukrainian]. Retrieved from <http://histpol.pl.ua/ru/ivan-petrovich-kotlyarevskij-i-ego-eneida/pamyatnik-ivanu-kotlyarevskomu?id=12055#2–3> (Last accessed: 21.06.2024).

21. Velyke narodne sviato v Poltavi [Great national holiday in Poltava]. (1903). *Bukovyna – Bukovyna*, 106, 1 [in Ukrainian]. Retrieved from <http://histpol.pl.ua/ru/ivan-petrovich-kotlyarevskij-i-ego-eneida/pamyatnik-ivanu-kotlyarevskomu?id=12332> (Last accessed: 28.06.2024).

22. Korchinskii M. (1903). Poltavskie torzhestva [Poltava celebrations]. *Volin – Volyn*, 175, 2 [in Russian]. Retrieved from <http://histpol.pl.ua/ru/ivan-petrovich-kotlyarevskij-i-ego-eneida/pamyatnik-ivanu-kotlyarevskomu?id=13027> (Last accessed: 28.06.2024).

23. Simovych, V. (2005). Trydtsiat rokiv vid vidkryttia pamiatnyka Ivanovi Kotliarevskomu v Poltavi (1903-1933): u 2 t. [Thirty years since

the opening of the monument to Ivan Kotlyarevsky in Poltava (1903-1933)]. (Vols 1-2; Vol. 2). Chernivtsi: Knyhy-XXI [in Ukrainian].

24. Kravchenko, V. (1995). Shchodennyk [Diary]. *Neopalyma kupyna – Unburnt Heap*, 7-8, 25-48 [in Ukrainian].

25. Alchevskaiia, X. D. (1903). Alchevskaya X. D. Tri dnya v Poltave. [Three days in Poltava]. *Yuzhnii krai – Southern Region*, 7844, 3 [in Russian]. Retrieved from <http://histpol.pl.ua/ru/ivan-petrovich-kotlyarevskij-i-ego-eneida/pamyatnik-ivanu-kotlyarevskomu?id=12453#Alchevskaya> (Last accessed: 25.06.2024).

26. Bezzub, Yu.V. (2014). Borys Hrinchenko i Khrystyna Alchevska: hromadski y osobysti vziaimyny [Borys Grinchenko and Khrystyna Alchevska: public and personal relations]. *Boris Grinchenko – known and unknown. Proceedings of the VII annual Grinchenko readings*, 9 December 2014 (pp. 78-97). Kyiv: Kyivskiy universytet imeni B. Hrinchenka [in Ukrainian].

27. Bezzub, Yu.V. (2015). Borys Hrinchenko v borotbi za ukrainsku shkolu: stosunky z Khrystynoiu Alchevskoiu [Borys Grinchenko in the struggle for the Ukrainian school: relations with Khrystyna Alchevska]. *Ukrainoznavchyi almanakh – Ukrainian Studies Almanac*, 18, 133-136 [in Ukrainian].

28. Zahirnia, M. (1999). Spohady. L. L. Nezhyva (Comp.). [Memories]. Luhansk: Shliakh [in Ukrainian].

29. Andriievskiy, V. (1974). Mykola Mikhnovskiy (Narys suspilno-politychnoi biohrafi) [Mykola Mikhnovskiy (Essay on socio-political biography)]. *Vyzvolnyi shliakh – Liberation path*, XXVII, 6(315), 588-617 [in Ukrainian].

30. Sviato Kotliarevskoho v Poltavi [Feast of Kotlyarevsky in Poltava]. (1903). *Dilo – Work*, 198, 1-2 [in Ukrainian]. Retrieved from <http://histpol.pl.ua/ru/ivan-petrovich-kotlyarevskij-i-ego-eneida/pamyatnik-ivanu-kotlyarevskomu?id=12333> (Last accessed: 25.06.2024).

31. Hrinchenko, B. (November, 1903). V spravi poltavskoho sviata [In the case of the Poltava holiday]. *Literaturno-naukovy vistyky – Literary and Scientific Herald*, 24(11), 138-152. Lviv [in Ukrainian]. Retrieved from <http://surl.li/nlxpsc> (Last accessed: 02.07.2024).

32. Otchet o sooruzhenii pamjatnika I. P. Kotljarevskomu v Poltave [Report on the construction of the monument to I. P. Kotlyarevsky

in Poltava]. (1903). *Izdanie Poltavskoj gorodskoj upravy*. Poltava: Tipolitografija M. L. Starozhickogo [in Russian]. Retrieved from <http://histpol.pl.ua/ru/ivan-petrovich-kotlyarevskij-i-ego-eneida/pamyatnik-ivanu-kotlyarevskomu?id=12357> (Last accessed: 23.06.2024).

Стаття надійшла до редакції 07.10.2024.

Yurii Bezzub,

Senior Lecturer,

Department of Historical and Civic Education

Institute of In-Service Training

Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University

18/2 Bulvarno-Kudriavska St., Kyiv 04053, Ukraine

e-mail: y.bezzub@kubg.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8259-4978>

Web of Science Researcher ID: GNM-9515-2022

Scopus Author ID: 57218449833

Iryna Bezzub,

Research Associate,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: irabezzub@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3561-5991>

Web of Science Researcher ID: GNP-5437-2022

Boris Hrinchenko and the Opening of the Monument to Ivan Kotlyarevsky in Poltava, 1903

The article highlights the role of Boris Hrinchenko in the events related to the construction and opening ceremony of the monument to Ivan Kotlyarevsky in Poltava on August 30-31, 1903 (old style). Until now, this episode of B. Hrinchenko's biography has not been the subject of separate research interest. The authors' methodological approach is the systematic and critical use of available sources, primarily the materials of the periodicals of that time and the ego-documents of the participants and contemporaries of the events (memoirs, epistolary, diaries, etc.). They contain the most factual information about B. Hrinchenko's participation in the "festive of the Ukrainian intelligentsia" in Poltava (S. Efremov's words), include reflections of participants and interested persons, and reproduce public and political responses to events. It was found out that B. Hrinchenko was the organizer and active participant of many

events during the “Kotlyarevsky days” in Poltava in 1903. At the same time, along with examples of his organizational activities, the sources recorded episodes of his practical performances of public duties. It is shown that the cases of cooperation of B. Hrinchenko and other famous public and political actors of the older generation with representatives of the Ukrainian youth radical environment during the Poltava events proved the possibility of joint, coordinated actions against the government’s anti-Ukrainian measures. It is proved that the open protest of the Ukrainian intelligentsia at the meeting of the Poltava City Duma against the ban on the public use of the Ukrainian language with the participation of B. Hrinchenko demonstrated the national maturity of the Ukrainian intellectual forces. Together with other Ukrainian figures, B. Hrinchenko managed to make information about the Poltava events known in Ukraine and abroad through periodicals in Russia and Austria-Hungary.

Keywords: B. Hrinchenko, monument to I. Kotlyarevsky, holiday of the Ukrainian intelligentsia, Poltava, 1903, Ukrainian social and political movement.